

Πρόλογος του συγγραφέα για την ελληνική έκδοση

Τα κείμενα που βρίσκονται συγκεντρωμένα σ' αυτό τον τόμο συντάχθηκαν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές στο διάστημα 1989-97. Ένα κοινό ερώτημα τα συνδέει μεταξύ τους. Είναι το ερώτημα σχετικά με την ορθή κατανόηση αυτού που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε κανονιστικό πυρήνα των νεωτερικών δυτικών δημοκρατιών, καθώς και της αντίληψης περί ελευθερίας που αυτός συνεπάγεται. Εδώ το πρωταρχικό ζήτημα δεν είναι λοιπόν μια περιγραφή της κατάστασης των δυτικών κοινωνιών, δηλαδή μια κριτική ανάλυση των τάσεων, ιδιαίτερα των τάσεων οικονομικού χαρακτήρα, που σήμερα θέτουν εκ των έσω σε κίνδυνο την κανονιστική υπόστασή τους. Το ζήτημα είναι μάλλον η υπενθύμιση αυτής της ίδιας της κανονιστικής υπόστασης, καθώς και η προσπάθεια επαρκούς περιγραφής της. Βέβαια, η λέξη «περιγραφή» μπορεί να μας ξεγελάσει. Γιατί το ερώτημά μας είναι πώς εμείς, οι πολίτες/τισσες μιας νεωτερικής δημοκρατίας, μπορούμε –και οφείλουμε– να κατανοήσουμε ορθά το δημοκρατικό πρόταγμα της νεωτερικότητας· η «περιγραφή» συνεπάγεται έτσι αναγκαστικά ότι παίρνουμε θέση *απέναντι* σε αυτό το πρόταγμα ενώ κινούμαστε *εντός* αυτού του προτάγματος – θέση που θα πρέπει βέβαια να θεμελιωθεί. Πώς θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε τη δυνατότητα και τις δυσκολίες αυτού του προτάγματος, τη στιγμή που είμαστε ήδη

τοποθετημένοι εντός του; Πώς μπορούμε και οφείλουμε να το κατανοήσουμε εν γένει; Ποια είναι η σχέση μεταξύ ανθρωπίνων δικαιωμάτων και νεωτερικών δημοκρατιών; Τέτοια ερωτήματα απαιτούν έναν αναστοχασμό πάνω στα σκόρπια θραύσματα της αυτοκατανόησής μας ως δημοκρατικών πολιτών/τισσών, καθώς και την προσπάθεια να εντάξουμε αυτά τα θραύσματα σε μια κατανοητή συνάφεια. Βέβαια, κάθε ερμηνεία αυτής της συνάφειας θα βρίσκεται αναγκαστικά σε ανταγωνισμό με εναλλακτικές ερμηνείες των νεωτερικών δημοκρατιών. Η λέξη «ερμηνευτική» στον υπότιτλο αυτού του τόμου αναφέρεται ακριβώς στο γεγονός ότι αυτός ο ανταγωνισμός αφορά την ορθή *ερμηνεία*, την ορθή *κατανόηση* του νεωτερικού δημοκρατικού προτάγματος. Θέλει, όμως, επίσης να επισημάνει το γεγονός ότι τα κανονιστικά θεμέλια των νεωτερικών δημοκρατιών, που διατυπώνονται ρητά με τη μορφή των βασικών δικαιωμάτων ή των συνταγματικών κανόνων, μπορούν να διατηρηθούν ζωντανά και να μετατραπούν σε πολιτικές και δικαιοκτικές αποφάσεις μόνο μέσω της διαρκούς ανανέωσης της ερμηνείας τους. Το ποια αντίληψη περί δημοκρατικής διαδικασίας συνεπάγεται αυτή η θέση αποτελεί θέμα κυρίως του δεύτερου και τρίτου δοκιμίου.

Στο παλαιότερο κείμενο («Μοντέλα ελευθερίας στο νεωτερικό κόσμο») προσπάθησα, στηριζόμενος κυρίως στους Χέγκελ, Τοκβίλ και Χάμπερμας και εν μέρει σε κριτική αντιπαράθεση με αυτούς τους συγγραφείς, να επεξεργαστώ την πλούσια σε εντάσεις συμπληρωματικότητα της «αρνητικής» (ιδιωτικής) και της «θετικής» (δημόσιας) ελευθερίας, που κατά την άποψή μου είναι συγκροτητική για ένα νεωτερικό δημοκρατικό πολιτισμό. Η κριτική μου στον Χέγκελ αφορά το γεγονός ότι ενσωμάτωσε μόνο την ιδιωτικοδικαική διάσταση του νεωτερικού φυσικού δικαίου στη σύλληψή του του κράτους, αλλά όχι το δημοκρατικοθεωρητικό του δυναμικό. Το «ουσιακό» κοινωνικό ήθος (*substantielle Sittlichkeit*) του κράτους, εντός του οποίου ο Χέγκελ προσπαθεί να «άρει» τις ανταγωνιστικές τάσεις

της αστικής κοινωνίας, δεν έχει συλληφθεί δημοκρατικά· αντιθέτως, μάλλον αρνείται τα εγχειρήματα μιας πολιτικής ερμηνείας του φυσικού δικαίου που συναντάμε π.χ. στους Λοκ, Ρουσσώ και Καντ. Απέναντι σ' αυτό προσπαθώ να προβάλλω τη δομική ενόραση, την οποία επίσης περιέχει η εγγελιανή έννοια του κοινωνικού ήθους, ενάντια στον Χέγκελ, μέσω της διατύπωσης μιας έννοιας δημοκρατικού κοινωνικού ήθους, προσπάθεια που εμπνέεται μεταξύ άλλων από τις αναλύσεις του Τοκβίλ στο βιβλίο του για την Αμερική. Η κριτική μου στον Χάμπερμας αφορά την προσπάθειά του να βραχυκυκλώσει την πολιτική ελευθερία με το Λόγο, δηλαδή να συναγάγει μια οικουμενιστική ιδέα της ελευθερίας από τις προϋποθέσεις του ορθολογικού διαλόγου ή από μια έννοια επικοινωνιακής ορθολογικότητας. Σ' αυτή τη συνάφεια προέβαλα ενάντια στον Χάμπερμας την εγγελιανή επίγνωση της συγκροτητικής σημασίας της αρνητικής ελευθερίας –ούτως ειπείν των δικαίωκα εξασφαλισμένων ατομικών περιθωρίων του δυνατού παράλογου– για κάθε δυνατή πραγματοποίηση της πολιτικής ελευθερίας στη νεωτερικότητα. Πάντως, στο βιβλίο του *Faktizitaet und Geltung*, που δημοσιεύτηκε το 1992, ο Χάμπερμας προσπάθησε να λάβει υπόψη του αυτή τη σημασία της «αρνητικής» ελευθερίας για το δημοκρατικό δικαιοσύστημα.

Την ώρα που στο πρώτο δοκίμιο αναφέρομαι μόνο παρεμπιπτόντως στη νεότερη συζήτηση μεταξύ «φιλελεύθερων και κοινοτιστών», τούτη αποτελεί το κέντρο του δεύτερου δοκίμιου («Προϋποθέσεις ενός δημοκρατικού πολιτισμού»). Ωστόσο, η στρατηγική μου είναι η ίδια μ' αυτήν του πρώτου δοκίμιου, μόνο που τα μέτωπα ορίζονται εδώ κάπως διαφορετικά. Για τους «φιλελεύθερους», τα ατομικά δικαιώματα έχουν το πρωτείο (όπως συμβαίνει π.χ. στον Ρωλς), για τους «κοινοτιστές» προηγούνται οι θεσμοί, οι παραδόσεις και οι μορφές ζωής που συγκροτούν ταυτότητες και κοινότητες. Και πάλι προσπαθώ να λύσω «διαλεκτικά» την αντίθεση, δείχνοντας αφενός ότι οι ίδιες οι φιλελεύθερες αρχές απαιτούν ένα δημοκρα-

τικό πολιτισμό του οποίου οι θεσμοί και οι μορφές ζωής θεμελιώνουν κατά κάποιον τρόπο μια παράδοση δεύτερης τάξης, και επιχειρώντας αφετέρου να θεμελιώσω ένα πολιτικό πρωτότυπο των ίσων ατομικών δικαιωμάτων απέναντι σε όλες τις ιδιαίτερες ή «επιμέρους» μορφές ζωής και παραδόσεις. Στο δεύτερο μέρος του δοκιμίου έθεσα το θέμα της «καντιανής βαθιάς γραμματικής» του νεωτερικού δημοκρατικού λόγου και υποστήριξα τη θέση ότι, ιδιαίτερα υπό συνθήκες παγκοσμιοποίησης, η ιδέα της νεωτερικής δημοκρατίας περιέχει το αίτημα της πραγματοποίησης μιας δημοκρατικής *παγκόσμιας* κοινωνίας πολιτών, που μάλιστα αποτελεί τη μόνη δυνατή λύση για την εκ των πραγμάτων σύγκρουση μεταξύ των οικουμενικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των μερικών δικαιωμάτων του πολίτη. Αν και με κανέναν τρόπο δεν αμφισβητώ το γεγονός μιας ιμπεριαλιστικής κατάχρησης των οικουμενιστικών αρχών, παρ' όλα αυτά ισχυρίζομαι ότι μια «πολιτική της διαφοράς» –είτε αυτή αφορά πολιτισμικές μειονότητες είτε μη δυτικούς πολιτισμούς– δεν μπορεί να ασκηθεί με συνέπεια χωρίς το φόντο των οικουμενιστικών και εξισωτικών δικαιωμάτων και ηθικών αρχών.

Το τρίτο δοκίμιο («Ανθρώπινα δικαιώματα και δημοκρατία») αποτελεί συνέχεια του δεύτερου, στο βαθμό που θεματοποιεί και πάλι τόσο τη συνάφεια όσο και τη σύγκρουση μεταξύ του οικουμενισμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του παρτικουλαρισμού των φιλελεύθερων και δημοκρατικών δικαιωμάτων του πολίτη. Συζητώ τη *συνάφεια* μεταξύ ανθρωπίνων δικαιωμάτων και δικαιωμάτων του πολίτη στα πρώτα μέρη του δοκιμίου, όπου αναπτύσσω ένα ακόμα μοτίβο του δεύτερου δοκιμίου, ήτοι την ιδέα ενός αναπόφευκτου πρακτικού-ερμηνευτικού κύκλου, ο οποίος προκύπτει απ' το γεγονός ότι αφενός τα φιλελεύθερα και δημοκρατικά βασικά δικαιώματα είναι *προϊιποθέσεις* ενός δυνατού δημοκρατικού διαλόγου, ενώ αφετέρου μόνο ο δημοκρατικός διάλογος μπορεί να είναι η αρχή για μια νόμιμη θεσμοποίηση και συγκεκριμενοποίηση

των βασικών δικαιωμάτων (Ρώλς εναντίον Χάμπερμας). Σε αυτή τη συνάφεια εισήγαγα, λοιπόν, ένα νέο μοτίβο, ήτοι ένα επιχείρημα του Καρλ Σμιτ, όπως αυτό μεθερμηνεύτηκε από τον Ζακ Ντερριντά. Τούτο αφορά το ρόλο της *απόφασης* στην πολιτική και στο δίκαιο. Εάν υποθέσει κανείς, μαζί με τον Χάμπερμας, ότι οι πολιτικές και δικαιοκτικές αποφάσεις μπορούν να είναι νόμιμες μόνο όταν αντιστοιχούν σε μια δυνατή ορθολογική συναίνεση όλων των εμπλεκομένων, τότε όλες οι πραγματικές αποφάσεις –ακόμα κι αν με τη θεμελίωσή τους στοχεύουν σε μια τέτοια συναίνεση– είναι κατά κάποιον τρόπο πάντα *εσπευσμένες*, σημαίνουν τη διακοπή ενός διαλόγου που δεν έχει φτάσει στο τέλος του· παρ' όλα αυτά *πρέπει* να ληφθεί μια απόφαση. Χρησιμοποιώντας τον Ντερριντά, προσπάθησα να κάνω αυτή την ενόραση, την οποία ο Καρλ Σμιτ προέβαλε *ενάντια* στη φιλελεύθερη δημοκρατία, παραγωγική για μια καλύτερη *κατανόηση* της φιλελεύθερης (και κοινωνικής) δημοκρατίας. Σ' αυτή την περίπτωση λειτουργεί διορθωτικά απέναντι στη λανθασμένη ουτοπία μιας «τελειωμένης» δημοκρατίας ή μιας «τελειωμένης» δικαιοσύνης και έτσι θέτει, συγχρόνως, την ικανότητα αυθυπέμβασης που χαρακτηρίζει τη δημοκρατία (ή το δημοκρατικό δίκαιο) σε μια προοπτική η οποία δεν είναι πλέον ουτοπική. Στο τελευταίο μέρος του δοκιμίου θέτω για άλλη μια φορά το θέμα της *σύγκρισης* μεταξύ του οικουμενισμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του παρτικουλαρισμού των δικαιωμάτων του πολίτη, προκειμένου να δείξω (1) με ποια έννοια ο οικουμενισμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που εμπεριέχεται στο νεωτερικό δημοκρατικό σχέδιο έχει μετατραπεί σε *δικαικό πρόβλημα* των νεωτερικών δημοκρατιών, (2) με ποια έννοια οι ήδη επισημασμένοι εσωτερικοί περιορισμοί του δημοκρατικού διαλόγου επαναλαμβάνονται κατά κάποιον τρόπο στην παγκόσμια πολιτική σκηνή (με όλες τις συνέπειες μιας ενδεχόμενης προσβολής πολιτισμικών ταυτοτήτων και τοπικών μορφών αυτοκαθορισμού), και (3) το γεγονός ότι η θέση του Καρλ Σμιτ πως μια

παγκόσμια κοινωνία πολιτών θα σήμαινε το τέλος της πολιτικής είναι απλώς λανθασμένη.

Τέλος, στο τελευταίο δοκίμιο («Η Χάννα Άρεντ και η επανάσταση») αντιπαρατίθεται με τις ιδέες της Χάννα Άρεντ σχετικά με την πολιτική φιλοσοφία και την ιστορία των νεότερων επαναστάσεων, στις οποίες είχα αναφερθεί εν παρόδω και στο πρώτο δοκίμιο. Προσπαθώ να καταστήσω παραγωγικές για μια ορθή ερμηνεία του νεωτερικού δημοκρατικού σχεδίου τις ρεπουμπλικανικές ιδέες, που η Άρεντ στρέφει *ενάντια* στη φιλελεύθερη δημοκρατία. Για άλλη μια φορά αλλάζει εδώ το «πεδίο της διαμάχης» σε σχέση με τα παλαιότερα δοκίμια. Καθώς η κριτική της Άρεντ στρέφεται εξίσου *ενάντια* στη φιλελεύθερη-δημοκρατική όσο και στη μαρξιστική-σοσιαλιστική παράδοση, υπερασπίστηκα κατ' αρχάς το μερικό δίκιο των δύο παραδόσεων απέναντι στην Άρεντ, προκειμένου να στρέψω στη συνέχεια τον παραγωγικό πυρήνα του ρεπουμπλικανισμού της *ενάντια* και στις δύο παραδόσεις. Πράγματι, η αρνητική ιδέα ενός χώρου δημόσιας ελευθερίας που *συγκροτείται* μέσω της κοινής δράσης ελευθέρων και ίσων υποκειμένων δεν έχει καμία θέση στις δύο αυτές παραδόσεις. Συμφωνώ, ωστόσο, με την Άρεντ ότι, χωρίς μια τέτοια διάσταση της κοινής δράσης και του κοινού αυτοκαθορισμού που *ασκείται* στα πιο διαφορετικά επίπεδα της κοινωνικής ζωής, δεν μπορεί να γίνει λόγος για *δημόσια* ελευθερία – σε διάκριση από την απλώς ιδιωτική, «αρνητική» ελευθερία. Πιστεύω παραπέρα ότι δίκαια η Άρεντ είδε στην ιστορία των νεότερων επαναστάσεων μια απόδειξη για το ότι μια ανάλογη *επιθυμία* ελευθερίας είναι βαθιά εμφυτευμένη στην πολιτική ιστορία της χειραφέτησης κατά τους νεότερους χρόνους. Συγχρόνως, όμως, ισχυρίζομαι ότι η ιδέα της δημόσιας ελευθερίας δεν μπορεί να τεθεί, όπως θα το ήθελε η Άρεντ, *ενάντια* στις εξισωτικές και οικουμενιστικές δικαιοκτικές αρχές της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, αλλά ότι στις συνθήκες της νεωτερικότητας μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο πάνω στο έδαφός τους. Και αυ-

τό σημαίνει ότι η ιδέα της δημόσιας ελευθερίας με την έννοια της Άρεντ θα πρέπει να *εισαχθεί* στο δημοκρατικό σχέδιο και όχι να αντιπαρατεθεί σ' αυτό. Έτσι, στο τέλος του τελευταίου δοκιμίου επιστρέφω για άλλη μια φορά στο θέμα –καθώς και στις τοποθετήσεις– του πρώτου κειμένου, όπου όμως οι σχετικές θέσεις εμφανίζονται, όπως πιστεύω, υπό ένα διαφορετικό φως. Η σύγκλιση –μεταξύ του πρώτου και του τελευταίου δοκιμίου– εξέπληξε κι εμένα τον ίδιο κατά τη νέα ανάγνωση των κειμένων μου, που απαιτήθηκε προκειμένου να γραφτεί αυτός ο πρόλογος. Ίσως να δείχνει πόσο σταθερά με απασχόλησε όλα αυτά τα χρόνια ένα σύνολο μοτίβων που συνδέονται με την πολιτική φιλοσοφία του Χάμπερμας και της Άρεντ.